

Ks. WŁADYSŁAW PATYKIEWICZ

PÓŹNIEJSZE OFICJALATY GNIEŹNIEŃSKIE

Początki oficjalu w Polsce oraz jego prawne stanowisko u nas w XV w. znamy z prac Vetulaniego¹. Ostatnie lata przyniosły wiadomości o poszczególnych oficjalatach². Tu podajemy niektóre dane o początkach i zasięgu późniejszych a mniej znanych oficjalatach dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej.

Do dawnych oficjalatów gnieźnieńskich zaliczają się prócz generalnego w Gnieźnie okręgowy kaliski, kurzelowski, łęczycki, uniejowski, wieluński. Ich nazwy i tereny odpowiadały archidiaconatom.

Dla usprawnienia działalności sądowej dzielono rozległe oficjaly już w XV wieku. Tak powstały: z łęczyckiego łowicki przypuszczalnie z chwilą erygowania kolegiaty łowickiej w r. 1433, a może nawet i wcześniej ze względu na specjalny zespół dóbr arcybiskupich na Mazowszu³; łęczyckiego także, a może już z łowickiego, łęgonicki w mieście Łęgonicach nad Pilicą koło Rawy, wymieniony razem z łęczyckim i łowickim 1466 r., a potem w erek-

---

¹ Vetulani, *Początki oficjalu w Polsce*, „Nowa Polonia Sacra“, 3 (1939) 1—56. To samo z pewnymi zmianami pod tyt. *Die Einfuehrung der Officiale in Polen*, „Collectanea Theologica“, 15 (1934) 277—322; *Prawne stanowisko oficjalu biskupiego w Polsce w XV stuleciu*, *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, Kraków 1938, t. I, s. 471—491.

² W. Wójcik, *Organizacja i działalność okręgowego oficjalu sandomierskiego w latach 1682—1685*, „Roczniki Teol.-Kanon. W. Patykiewicz, *Archidiaconat wieluński*, „Wiadomości Diecezjalne“, Częstochowa 1957 listopad (Oficjalat wieluński), s. 462—465.

³ Vetulani, *Prawne stanowisko*, s. 476

cji archidiaconatu łowickiego 23 IV 1522⁴; z kaliskiego iwano-wicki, znany z kilku tylko zapisek 1468 r., ale z pewnym waha-niem przez Vetulaniego uważany za stały⁵; z gnieźnieńskiegowreszcie oficjalat kamieński na Pomorzu dla dekanatów: nakiel-skiego, sompoleńskiego, chojnickiego i tucholskiego, z tym, że archidiacon miał być równocześnie oficjałem⁶.

Trzy inne oficjalaty powstały w następnych wiekach. Są to: wolborski, radomskowski i skrzyński. Ich erekcje nie są znane dotąd.

Oficjalat wolborski spotykamy już w latach 1547 i 1555: wy-stępują wtedy Jan Otha kustosz i oficjał wolborski oraz Jan Ostrowski kanonik i oficjał wolborski⁷. Powstanie kolegiaty w Wolborzu 3 III 1544⁸ pozwala mniemać o erekcji oficjalatu w tymże czasie, a przemawia za tym znaczna odległość Wolborza czy Chełma lub Wielgomłyn od Łęczycy. Istnienie oficjalatu wol-borskiego stwierdzają również księgi oficjalskie kurzelowskie z lat 1627—1634: wciągnięto do nich dokument arcybiskupi z Ło-wicza z dnia 7 XI 1629 o przyłączeniu 5 parafii do dekanatu ku-rzelowskiego⁹. Odtąd widzimy częściej oficjałów wolborskich¹⁰.

⁴ Ulanowski, *Acta capitulorum*, Kraków 1902, t. II, nr 614, z. 21 II 1466, J. Korytkowski, *Arcybiskupi gnieźnieńscy*, Poznań 1888, t. II, s. 663—666, gdzie w przypisku cały akt erekcyjny: *dignitatem archidiaconalem in ipsa ecclesia Loviciensis... erigi sibi que duorum officialatum... Loviciensis et Langonicensis archidiaconalem iurisdictionem adiungi...*

⁵ Vetulani, j. w., s. 476—477.

⁶ Korytkowski, j. w., s. 612—614, gdzie cały akt erekcyjny w przy-piskach... *eundem Archidiaconum [Camenensem]... in Officiale foraneum illius districtus creamus...*, a dalej dokładniej określona jego kompetencja.

S. Chodyński, *Konsystorze w diecezji kujawsko-kaliskiej*, Wło-cławek 1914, s. 136.

⁸ S. Chodyński, *Opisy parafii dekanatu piotrkowskiego w katalogu diecezji włocławskiej na rok 1878*, Wolbórz, s. 134.

⁹ Archiwum Kurii Diecezjalnej w Kielcach, *Acta Officialia Curzelovien-sia*, ks. II, k. 28: *Ingrossatio seperationis ecclesiarum ab officialatu Wolbo-riensi eorumque Officialatui Cureloviensi unionis*. Mowa o parafiach: Chełmo, Wielgomłyn, Maluszyn, Niedośpielin i Rzujewice propter distantiam przy-łączonych do dekanatu kurzelowskiego.

¹⁰ 1631 r. A. Poddąbski kanonik wolborski — Chodyński, *Konsystorze*, s. 136; Stan. Racibowski herbu Prus dr t., kan. wolbr., prob. i dziekan w Tu-szynie 1629—1634 — St. Muznerowski, *Tuszyn, Kronika diec. kuj.-kaliskiej*, 1913, s. 68. 1638 Wojc. Dembicki surogat wolborski, dziekan łaski, kan. wolb. Arch. par. Bogdanów, księga zaślubionych od r. 1620. 1655 i 1665 Lichnie-

Przeznaczony był dla południowej części archidiakonatu łęczyckiego. W XVIII w. rozciągał władzę także nad częścią archidiakonatu kurzelowskiego, jak to wnosić trzeba z tytułu w r. 1743: oficjał wolborski i opoczyński. Wyraźnie zaś to potwierdza dokument nominacyjny dla oficjała kurzelowskiego Zdziechowicza z 21 III 1796: arcybiskup Krasicki daje mu władzę na dekanat kurzelowski, małogoski, żarnowski i opoczyński, zaznaczając, że ten ostatni należał dotąd do piotrkowskiego oficjała¹¹.

Z opisu kolegiaty kurzelowskiej za Łaskiego w r. 1511 można by sądzić, że już wówczas władza oficjała przechodziła granice jednego archidiakonatu; oto czytamy: archidiakon (kurzelowski) ma wizytowanie archidiakonatu, w którym są dwa oficjالات, jeden w Kurzelowie, drugi w Łęgonicach¹². Miasto i parafia Łęgonice leżały wprawdzie z prawej strony Pilicy, ale i wtedy i w 1720 r. zaliczały się do dekanatu rawskiego w archidiakonacie łowickim, a w nim zawierał się, jak to wyżej wspomniano, oficjالات łęgonicki. Zamiast więc przypuścić istnienie 2 oficjالاتów łęgonickich, lepiej wnosić, że jeden oficjał łęgonicki miał władzę nad częściami dwóch archidiakonatów po obu stronach Pilicy. Po r. 1522 nic nie słyszemy o tym oficjalicie łęgonickim, nasuwa się

---

wicz (Liczniewicz) Piotr kan. wolb. — Muznerowski, Opis par. Dłutów w Kronice diec. kuj.-kal. 1914, s. 106; ks. zaśl. j. w. 1649 Józef Rudnicki kan. włocławski, sekretarz król. — Chodyński, Konsystorze j. w. 136. 1703 Franc. Gorowicz. Jan scholastyk i of. wolborski, proboszcz w Chorzęcinie i Jemielnie — Arch. par. Radomsko, pojedyncze dokom. 1726 Wład. Rychłowski kan. włocławski i prepozyt wolb. — Chodyński j. w. 1743, 1745 Józef Grzegorz Strzelecki dziekan wolb., prob. w Czarnocinie i Tuszynie w latach 1736—1767 — Muznerowski, Opis par. Czarnocin w Kronice diec. Kuj.-Kal. 1922, s. 428. 1760—1764 Fr. Ksaw. Growalski dr ob. pr., kan. chełmski, archid. uniejowski, dziekan i of. wolb., prob. w Czarnocinie od 1758 r. — Chodyński, Konsystorze, 136—138; Muznerowski, opis par. Czarnocin j. w.

¹¹ Arch. par. Dąbrowa Zielona, dokumenta pojedyncze: *Coram R.D. Josepho Grogorio a Strzelce Strzelecki Decano et Officiali Volborensi ac Opoczniensi Praepos. Tuszynensi* 11 II 1743, ex protocollo Actorum Consistorii Wolbr. 5 II 1745 z pieczęcią Strzeleckiego. Arch. Kurii D. w Kielcach Akta of. kurz. 1785—1798, oryginał arcbpa Krasickiego z Berolini 21 III 1796.

¹² *Liber Beneficiorum Łaskiego*, wydał Łukowski Gniezno 1880, t. I, s. 551: *Item archidiaconus habet visitationem ipsius archidiaconatus, in quo sunt duo officialatus, unus in Curzelow, alter in Langonycze.*

Rzepa Jan, *Konsystorz Generalny w Tarnowie (1781—1785)*, „Nasza Przeszłość“, Kraków 1958, t. VII, s. 139—177.

tedy wniosek, że część kurzelowską jego terenu przejął oficjał wolborski w połowie XVI w.

Z przyłączeniem Wolborza z okolicą do diecezji włocławskiej w r. 1764 ustała działalność oficjała wolborskiego. Ponieważ niedługo potem spotykamy oficjała piotrkowskiego, więc zapewne siedzibę oficjała przeniesiono z Wolborza do sąsiedniego Piotrkowa i tak powstał oficjalat piotrkowski w miejsce dawnego wolborskiego, pomniejszonego jedynie o Wolbórz z okolicą¹³. Oficjała piotrkowskiego Grochowalskiego mianował w roku 1785 prymas Poniatowski¹⁴.

Przy porządkowaniu spraw kościelnych po dobie napoleońskiej oficjalat piotrkowski znalazł się w diecezji włocławskiej od 1 I 1819 r. Pod nazwą konsystorza foralnego piotrkowskiego obejmował od 1822 r. dekanaty: piotrkowski, tuszyński, radomski, brzeźnicki, częstochowski, a potem jeszcze krzepicki i wieluński¹⁵.

Oficjalat w Radomsku wspomniany jest po raz pierwszy w 1630 r.¹⁶ Od dawna cały powiat radomski zaliczał się do archidiakonatu uniejowskiego a dekanatu brzeźnickiego, z którego na początku XVII w. wydzielono dekanat radomski. W sprawach jednak sądowych już w 1460 i jeszcze w 1676 r. parafie z okolic Brzeźnicy i Radomska udawały się do Wielunia, jak na to księgi oficjalskie wieluńskie wskazują. Wyłaniały się tutaj jakieś trudności, skoro aż trzy dekryty wydano w tej sprawie: arcybiskupi nakazywali parafianom położonym na północ i wschód od Wielunia sądzić swe sprawy w Wieluniu z powodu bliskości i wygodniejszego dostępu¹⁷. Z przyłączonego do oficjالاتu wieluńskiego najdalsze były parafie: Uników, Burzenin, Szczerców, Radomsko i Mstów. Reszta parafii późniejszego dekanatu radomskiego kierowała swe sprawy sądowe nie do Uniejowa, jako

¹³ Myli się Chodyński (*Konsystorze*, 136—138) sądząc, że nazwę oficjała wolborskiego odnieść trzeba do oficjała piotrkowskiego, a za powód daje pomieszanie urzędu konsystorskiego piotrkowskiego z prelaturą lub kanonią wolborską.

¹⁴ Korytkowski, *Arcybiskupi gnieźnieńscy*, Poznań, t. V, s. 173 — w dn. 19 III 1785 prymas mianował oficjałów: gnieźnieńskiego, kaliskiego, uniejowskiego, łowickiego, łęczyckiego, piotrkowskiego (Fr. Grochowalskiego kan. łęczyńskiego i archid. uniejowskiego), radomskiego (w Radomsku), kurzelowskiego, skrzyńskiego i kamieńskiego.

¹⁵ Podług katalogu diecezji włocławskiej na r. 1822.

¹⁶ Chodyński, *Opisy parafii w katalogu 1878*, s. 94, z datą 13 III 1630.

¹⁷ Ulanowski, *Acta Capitulum*, II, nr 846, 870, 1996.

stolicy swego archidiakonatu, lecz do bliższego im Kurzelowa. Świadczą o tym akta oficjała kurzelowskiego co najmniej od połowy XVI w. do 1631 r.¹⁸. Jest to już trzeci przykład, przemawiający za niezgodnością granic archidiakonatu z oficjalem.

Kiedy powstał oficjałat w Radomsku i jakie były tego bezpośrednie przyczyny, nie wiemy. Może stało się to po synodzie gnieźnińskim 10 V 1628 w Łowiczu, którego ostatni XVII punkt określił kompetencję sędziów diecezjalnych¹⁹. Od początku przeznaczony został dla dekanatu brzeźnickiego i radomskowskiego czyli południowej części archidiakonatu uniejowskiego. Okręg ten liczył 30 parafii w roku 1513 a 32 w 1720 i 1779 r.²⁰. Oficjami zwykle byli proboszczowie Brzeźnicy lub Radomska i jednocześnie członkowie sąsiednich kolegiat: kurzelowskiej czy wolborskiej. Kompetencje oficjała radomskowskiego określają ich akty nominacyjne. Z rokiem 1795 urywają się wiadomości o tym oficjalu²¹.

Ostatni wreszcie oficjałat okręgowy — gnieźniński — to oficjałat skrzyński, zwany od wsi parafialnej Skrzywno na wschód od Opoczna. Jedyna wiadomość wskazująca na jego istnienie jest nominacja oficjała skrzyńskiego przez prymasa Poniatowskiego w r. 1785²². Obejmował on zapewne tylko dwa dekanaty: skrzyński i przytycki z 27 parafiami na samym wschodnim krańcu archidiecezji gnieźnińskiej i archidiakonatu kurzelowskiego. Nominacja Zdziechowicza w roku 1796 na stanowisko oficjała kurzelowskiego dla czterech dekanatów w archidiakonacie kurzelowskim nie wymienia dekanatu skrzyńskiego i przytyckiego. Może więc potrzeba było, by oficjał skrzyński pozostał jeszcze z kurzelowskim dla sprawowania rządów w zapilickiej części archidiecezji, od niedawna podległej Austrii.

*

---

¹⁸ Jan Wiśniewski, *Opis historyczny kościołów w Włoszczowskiem*, Marjówka Opoczyńska 1932 przy Kurzelowie i w Dokumentach oraz Akta oficjała kurzelowskiego w archiwum kieleckim diecezjalnym, ks. I i II.

¹⁹ Korytkowski, *Arcybiskupi gnieźn.*, Poznań 1889, t. III, s. 704 i przyp. na s. 705.

²⁰ *Liber Benef. Łaskiego*, I, s. 484—537; *Constitutiones Synodales arch. gnesnensis sub... Szembek... Lovicij... MDCCXX*, Varsaviae, *Ordo et numerus ecclesiarum... decan. Radomscensis*, Decanatus Brzeźniensis.

²² Ks. of. radomskiego 1788—1795 w archiwum Kurii Diec. Częstoch. 22 jak 14.

- Zachowały się następujące księgi oficjałów okręgowych:
- kaliskie od 1458 r. w kilkunastu tomach,
  - wieluńskie od 1458 w 20 tomach,
  - uniejowskie z lat 1545—1548 i 1693—1732 w dwóch tomach, wszystkie w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku.
  - kurzelowski z lat 1619—1720, 1785—1798 w Archiwum Diecezjalnym w Kielcach,
(Księgi z lat 1758—1765 były w Bibliotece Ordynacji Krasieńskich w Warszawie — Pułaski, *Opis 815 rękopisów Biblioteki Ordynacji Krasieńskich*, Warszawa 1815, s. 299, nr 3809 *Acta Consistorii Cureloviensis*),
  - radomskie z lat 1712—1741 w Archiwum Państwowym i Wojew. w Łodzi w dwóch tomach, z lat 1788—1795 w Archiwum Kurii Diecezjalnej w Częstochowie — w jednym tomie niekompletnym.
-